

СВІТОГЛЯДНО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ І МОРАЛЬНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ “ТОЛЕРАНТНІСТЬ”: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ

О.Зарівна

викладач Національного технічного університету України
"Київський політехнічний інститут"

У статті розкривається соціально-культурологічний і моральний аспект поняття толерантності, яке трактується як визнання за людиною, політичними, релігійними, культурними утвореннями, етнічними спільнотами права на власне розуміння істини, на власну правду, життєву позицію, політичні світоглядні цінності й самобутність; як різноманіття в усіх сферах його вияву, плюралізму як цінності; як повага, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості.

Ключові слова: толерантність, культура.

Проблема толерантності як своєрідної норми, що врегульовує відносини між людьми й визначає характер їх ставлення одне до одного, сьогодні переміщується на передній план соціально-педагогічних наук. І це не випадково. Потреба в толерантності є нагальною й невідворотною. Глобалізація, міграційні процеси, інтенсифікація взаємодії народів і культур у буквальному розумінні вимагають дотримання такої норми, яка б забезпечила співпрацю а не конфронтацію, взаєморозуміння, а не відторгнення, співпереживання, а не байдужість. Такою нормою якраз і постає толерантність до визначення соціально-культурного змісту якої ми спробуємо наблизитись у даному дослідженні. Наша мета – уточнення змісту поняття толерантності в соціокультурному і моральному контексті. При цьому, об'єктом дослідження є феномен толерантності, предметом – його соціокультурологічний і моральний зміст. Враховуючи, що цей аспект визначено в літературі не достатньо повно, ми обрали його у якості предмета самостійного теоретичного аналізу.

Узагальнюючи культурологічні дослідження останніх років за цією проблематикою, можна сказати, що толерантність – це визнання за людиною, політичними, релігійними, культурними утвореннями, етнічними спільнотами права на власне розуміння істини, на власну правду, життєву позицію, політичні світоглядні цінності й самобутність. Толерантність – це визнання багатоманіття в усіх сферах його вияву, плюралізму як цінності. Толерантність означає поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті і переконань. Толерантність – це єдність у різноманітті. Це не

тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Толерантність – це те, що уможлиблює досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру [1]. Толерантність – це не поблажливність чи потурання, це, передусім, активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Толерантність у жодному разі не може бути виправданням посягання на ці основні цінності. Толерантність повинна виявляти кожна людина, групи людей та держави [13].

Толерантність – це обов'язок сприяти ствердженню прав людини, плюралізму (в тому числі культурного плюралізму), демократії та правопорядку. Толерантність – це поняття, що означає відмову від догматизму і абсолютизму, утвердження норм, закріплених у міжнародно-правових актах у галузі прав людини. Вона є "категорією світоглядної свідомості, котра здатна здійснювати рефлексію над своїми власними засадами" [10].

Стосовно поважання прав людини виявлення толерантності не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або прийняття чужих переконань. Це означає, що кожен може дотримуватись своїх переконань і визнає таке саме право за іншими. Це означає визнання того, що люди з природи своєї відрізняються зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим [12].

В англійській мові існує три слова: «toleration», «tolerance» і «tolerationism». Деякі автори намагалися розлучити їх так,

щоб вони відносилися до різних аспектів толерантності. Приміром, Лемент пропонує позначати словом «tolerance» дію чи практику толерантності, а терміном «toleration» – вчення про її необхідність, відзначаючи при цьому історичне передування «tolerance». Проте, в повсякденному слововживанні «toleration» саме й означає дію толерантності (або деяку схильність до того, щоб бути толерантним). При цьому легко відокремити її від доктрини толерантності без введення додаткових термінів. Тим більше, як це показує Рафаель, якщо виникає необхідність у використанні такого додаткового терміна для цього цілком підходить слово tolerationism.

В "Декларації принципів толерантності, затвердженої Резолюцією Генеральної Конференції ЮНЕСКО в 1995 році, остання постає як принцип "поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття [культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості... Толерантність – це єдність в різноманітті... Толерантність – це, передусім, активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини" [5]. Суть толерантності, далі, формулюється на основі визнання єдності і різноманіття людства, взаємозалежності усіх від кожного і кожного від усіх, поваги прав іншого (у тому числі права бути іншим), а також стримування від заподіяння шкоди, тому що шкода, заподіяна іншому означає шкоду для всіх і для самого себе. Іншими словами, толерантність це терпимість до ідей, вірувань, переконань, традицій, звичаїв, способу життя інших людей, їхніх спільнот. На індивідуальній рівні вона виявляє себе як особливий умонастрій, життєво-психологічна установка, яка дозволяє бачити в іншому (політичному, конфесійному, культурному) "я" чи "ми" цінність рівнозначну власному "я" чи "ми". Тобто, – це своєрідне поборювання нетерпимості, несприйняття "чужого", шакшості на рівні власної совісті, вияв поваги і розуміння "чужої правди", істини, думки, іншого світосприйняття, іншого бачення проблем і шляхів їх розв'язання.

Принциповим у конституюванні толерантних відносин є взаємне визнання їх суб'єктами суверенності, егалітарності один одного. Толерантність не передбачує терпимого ставлення до дій (діяльності), що наносять шкоду правам і свободам людей, моральному клімату суспільства.

Таким чином, толерантність у контексті означеного вище є певним особистісним, суспільне визнаним концептом, який передбачає не просто певні засоби досягнення визначеної мети, а передусім цілком конкретну технологію побудови взаємовідносин між

різними їх суб'єктами. Вона є, образно кажучи, своєрідним лакмусовим папірцем, що дає змогу визначити рівень суспільної зрілості, культури соціальних агентів - учасників цієї комунікації (взаємовідносин), їхньої готовності до спільного пошуку підґрунтя, шляхів до співпраці, злагоди і миру. Бо "толерантність – це те, що уможлиблює досягнення миру і веде від культури війни до культури миру" [8].

Для розуміння сутності толерантності вкрай важливо розглянути спроби філософського осмислення даного терміна. Приведемо для приклада визначення П. Ніколсона, який розглядає толерантність як чесноту стримування від вживання сили для втручання в думку чи дію іншого, навіть якщо вони і відхиляються в чомусь важливому від думки чи дії суб'єкта толерантності і якщо останній не схвалює їхніх. На думку дослідника, для розуміння толерантності важливо усвідомити наступні моменти, що зв'язують суб'єкта толерантності і предмет толерантності: до предмета відносяться толерантно, терпимо ставлячись до того, про що суб'єкт толерантності думає як про належне, або до того, що він робить як належне; предмет терпимого ставлення не тривіальний; толерантний суб'єкт морально не згодний з відхиленням; проте, толерантний суб'єкт не застосовує своєї сили, дозволяючи тим самим існувати відхиленню; толерантність вірна, а толерантний суб'єкт постає як благо [5].

Загальний зміст поняття толерантності не виключає того, що в різних мовах у залежності від історичного досвіду народів воно має різні значеннєві відтінки. В англійській мові толерантність – "готовність і здатність без протесту сприймати особистість чи річ", у французькій – "повагу свободи іншого, його способу мислення, поведінки, політичних і релігійних поглядів". У китайській мові бути толерантним значить "дозволяти, виявляти великодушність по відношенню до інших". В арабській толерантність – "прощення, полегкість, м'якість, поблажливість, жаль, прихильність, терпіння... налаштованість по відношенню до інших", у перській – "терпіння, терпимість, витривалість, готовність до примирення".

В українській мові існують два слова з подібним значенням – толерантність і терпимість. Термін "толерантність" звичайно використовується в медицині й у гуманітарних науках, означаючи "відсутність чи ослаблення реагування на певний несприятливий чинник у результаті

зниження чутливості до його впливу" [15]. А слово "терпимість", більш знайоме і звичне, уживане в повсякденній мові, означає "здатність, уміння терпіти, миритися з чужою думкою, бути поблажливим до вчинків інших людей". Слово "терпимість" часто асоціюється з пасивним прийняттям навколишньої реальності, непротивленням, здатністю "підставити другу щоку". Толерантні установки, навпроти, виявляють себе активною життєвою позицією, що припускає захист прав будь-якої людини і відношення до проявів нетерпимості як до неприпустимого.

У залежності від контексту – еволюційно-біологічного, етичного, політичного, психологічного чи соціологічного – толерантність наповнюється своїм особливим специфічним змістом.

В еволюційно-біологічному плані розробка концепції толерантності спирається на уявлення про "норму реакції", тобто припустимий діапазон варіантів реагування, властивий тому чи іншому виду, який не порушує його генотипу.

В етичному плані концепція толерантності виходить з гуманістичних напрямів, у яких підкреслюється вічна цінність гідності і чеснот людини, у тому числі чеснот (розмаїтості ознак), які відрізняють одну людину від іншої, які підтримують багатство індивідуальних варіацій єдиного людського виду. Якщо розмаїтість людей, культур і народів виступає, як про це згадували ще гуманісти італійського Відродження, як цінність і гідність культури, то толерантність, яка представляє собою норму цивілізованого компромісу між конкуруючими культурами і готовність до прийняття інших логік і поглядів, виступає як умова збереження розмаїтості, свого роду історичного права на відмінність, несхожість, як писав у свій час Платон, „іншість”.

У політичному плані толерантність інтерпретується як готовність влади допускати інакомислення в суспільстві і навіть у своїх рядах, дозволяти в рамках конституції діяльність опозиції, здатність гідно визнати свою поразку в політичній боротьбі, приймати політичний плюралізм як прояв розмаїтості в державі.

Психологічний зміст толерантності найбільше повно відбитий в англо-російському психологічному словнику: надбана стійкість; стійкість до невизначеності; етнічна стійкість; межа стійкості, витривалості людини; стійкість до стресу; стійкість до конфлікту; стійкість до поведінкових відхилень [2].

В рамках соціологічної парадигми толерантності можна виділити три основних предмети дослідження: по-перше, толерантність можна розглядати як систему цінностей, яка входить у

структуру суспільної свідомості. У зв'язку з цим можливий аналіз державної доктрини в цій сфері, основних типів суспільної свідомості, свідомості різних соціальних груп, шарів населення і т.д. У цьому випадку об'єктом дослідження будуть виступати проблеми розробки теоретично обґрунтованих показників стратифікації суспільної свідомості, побудова різних його типів, аналіз впливу на кожен тип ідеологічних і соціально-економічних чинників і вплив визначеного типу свідомості на соціальні процеси й особливості поведінки людей.

По-друге, толерантність може розглядатися в рамках функціонування певного конкретного інституту, особливо значимого для дослідження ідеології толерантності, наприклад, освітнього, СМІ тощо. Аналізуючи цей процес функціонування в рамках визначеної соціологічної теорії, можна аналізувати особливості впливу толерантних або інтолерантних цінностей, норм і зразків поведінки на установки і поведінку окремих індивідів чи груп. Одночасно з цим дослідженню будуть піддаватися функції толерантних чи інтолерантних цінностей і норм і їхній вплив на виконання інститутом своїх основних функцій. Так, наприклад, можна розглядати вплив цінностей, норм і зразків поведінки освітніх інститутів (шкіл, ВНЗ тощо) на успішність виховання підростаючого покоління.

По-третє, предметом дослідження може бути система міжгрупових взаємодій (міжнаціональних, міжетнічних, міжконфесійних тощо). Тут мова йде, насамперед, про великі соціальні групи, виділені за соціально-демографічними показниками, і проведення емпіричних досліджень у відносинах між членами цих груп (міжособистісні відносини двох конкретних представників національних чи релігійних груп, чи відношення до людини як представника тієї чи іншої групи) [1].

Спираючись на стандартний перелік соціально-демографічних змінних виділяють наступні сфери толерантності:

1) Гендерна толерантність – неупереджене ставлення до представників іншої статі, неприпустимість апріорного приписування людині недоліків іншої статі, відсутність ідей про перевагу однієї статі над іншою. Екстремістський прояв гендерної інтолерантності являє собою сексизм – форми політики, індивідуальної чи групової поведінки, які дискримінують жінок у їхніх правах на повноцінну участь у професійній діяльності і громадському житті, ґрунтується на припущенні, що за

особистими характеристиками чоловіки переважають жінок.

2) Вікова толерантність – неупередженість до апріорних "недоліків" людини, пов'язаних із її віком (нездатність старих розуміти молодь, відсутність у молоді досвіду і знань тощо). Вікова толерантність цілком може сполучатися з прийнятою багатьох культурах повагою до осіб похилого віку.

3) Освітня толерантність – терпиме ставлення до висловлювань і поведінки людей з більш низьким рівнем освіти у високоосвічених людей і до "розумників" у людей з низькою освітою. Очевидно, що даний тип толерантності має відношення до побутової сфери і не пов'язаний з обговоренням питань, де рівень освіти дійсно є вирішальним чинником.

4) Міжнаціональна толерантність – відношення до представників різних націй, здатність не переносити недоліки і негативні дії окремих представників національності на інших людей, відноситися до будь-якої людини з позиції "презупції національної невинності".

5) Расова толерантність – відсутність упереджень до представників іншої раси. У своєму крайньому прояві расова інтолерантність являє собою расизм – дискримінацію людей за расовою ознакою. Базується на припущенні, що деякі раси мають перевагу над іншими.

6) Релігійна толерантність – відсутність упереджень у відношенні до догматів різних конфесій, релігійності, особливостям літургії тощо з боку віруючих і невіруючих, представників різних конфесійональних груп. У своїй екстремістській формі міжконфесійна інтолерантність являє собою релігійний фанатизм – насадження будь-якої віри, її цінностей і традицій і надання соціальних переваг апологетам цієї віри. Релігійний фанатизм базується на припущенні, що дана віра є єдино правильним відображенням релігійної чи духовної істини, і що всі люди повинні слідувати її принципам.

7) Географічна толерантність – неупередженість до жителів невеликих чи провінційних міст, сіл і інших регіонів з боку столичних жителів і навпаки.

8) Міжкласова толерантність – терпиме ставлення до представників різних майнових шарів – багатих до бідних, бідних до багатих. Формування даного виду толерантності украй важливо для країн з досвідом соціальних революцій і особливо "диктатури пролетаріату".

9) Фізіологічна толерантність – відсутність упереджень у ставленні до хворих, інвалідів, фізично неповноцінних, із зовнішніми недоліками тощо.

10) Політична толерантність – ставлення до діяльності різних партій і об'єднань, висловлювань їхніх членів тощо. Крайніми формами прояву політичної інтолерантності є: фашизм і властива тоталітарним режимам політика політичних репресій.

11) Сексуально-орієнтаційна толерантність – неупередженість стосовно осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією.

12) Маргінальна толерантність (толерантність по відношенню до маргіналів) – відношення до бомжів, жебраків, наркоманів, алкоголіків, тощо [16].

Таким чином, можна констатувати, що кожний, хто звертається до аналізу поняття толерантності, розглядає його під своїм кутом зору. Одна з задач даного розділу – як можна ширше представити палітру значень поняття толерантності.

Для визначення самого поняття толерантності деякі дослідники виокремлюють поняття "суб'єкта толерантності". Суб'єкт толерантності розуміється як саморефлексуєча особистість, готова до сприйняття всього різноманіття світу, що протистоїть відчуженню свого власного буття. Доцільність уведення даного поняття обумовлена тим, що даний суб'єкт повинний бути рівним до іншого з іншим і цією рівністю повинна бути, як санкціоновано, так і встановлено державою.

У такий спосіб "присутність–і–доступність–світу–для–кожного" є принциповою особливістю змісту сфери "між" (М. Бубер). Сфера "між" виражає інтерсуб'єктивність як зв'язок одного суб'єкта з іншим суб'єктом. З цього погляду, толерантні відносини визначаються як організовані суб'єктом врівноважуючі один одного соціокультурні процеси, що мають статус соціальної технології [9].

Одним зі найбільш розповсюджених шляхів збагнення значень і границь толерантності – аналіз форм і проявів її протилежності – інтолерантності чи нетерпимості: Нетерпимість ґрунтується на переконанні, що твоє оточення, твоя система поглядів, твій спосіб життя стоять вище інших. Часто це не просто відсутність почуття солідарності, це неприйняття іншого за те, що він виглядає, думає, чинить інакше, іноді просто за те, що він існує. Таку нетерпимість не можна плутати з юнацькою нетерпимістю – сумішшю непримиренності і протесту. Мова йде, скоріше, про індивідуальний і колективний "комплекс переваги", який починаючи з неприйняття, відторгнення і приниження іншого способу життя, може привести до різних проявів

реалізації цього комплексу, у тому числі і до геноциду. Нетерпимість визначає перевагу придушення, а не переконання. Це шлях до панування і знищення, відмовлення в праві на існування того, хто дотримується інших поглядів. Нетерпимості не нависні будь-які інновації, тому що вони відкидають чи змінюють старі моделі.

Список форм, симптомів і проявів інтолерантності, на жаль, різноманітний і великий. Її результати можуть виявлятися в широкому діапазоні – від звичайної неввічливості і роздратування до етнічних чистень і геноциду, навмисного знищення людей. Зупинимося на етнічному аспекті інтолерантності, який у сучасному світі здобуває усе більше значення. Як видно з сучасних реалій, однією з найбільш вразливих сфер людських відносин у полікультурному суспільстві, яке трансформується, є сфера відносин між різними етнічними групами. Саме в цю область у першу чергу проектується економічні, соціальні і політичні проблеми. Вони здобувають етнічну форму і доставляють суспільству чимало турбот. Зони міжетнічної напруженості, заражені етнофобіями, етнічним насильством, що породжує потоки мігрантів, є підставою щоб назвати їх "зонами етнічної інтолерантності".

Оцінка ступеня етнічної інтолерантності можлива на основі рівня "негативізму" міжетнічних настановних утворень (стереотипів, упереджень, забобонів), рівня емоційного реагування на інонаціональне оточення, різних форм агресивності і ворожих реакцій стосовно іноетнічних груп. Етнічна нетерпимість – реально значима форма проявів кризових трансформацій етнічної ідентичності за типом гіперідентичності (етноегоїзм, етноізоляціонізм, національний фанатизм), коли надпозитивне відношення до власної групи породжує комплекс переваги над "чужими". Найбільше соціально значимі ті феномени, психологічною основою яких виявляються трансформації етнічної ідентичності за типом гіперідентичності, це – "етноцентризм", "ксенофобія", "націоналізм", "етнічне насильство", "геноцид".

Етноцентризм розуміється як властивість індивідуальної і масової свідомості, що визначає оцінку життєвих явищ крізь призму традицій і цінностей власної етнічної групи і відбиває відносини як усередині самої групи, так і її відносини з іншими групами. Розповсюджений твердий поділ на "своїх" і "чужих" породжує негативні образи "чужих" і ворожі установки відносно них, а також ієрархічну авторитарну точку зору на групову взаємодію, у якому "своя" група домінує; а "чужі" групи є підлеглими. Р.Левайн і

Д.Кемпбелл, розглядаючи етноцентризм як похідне від реакції на конфлікт і погрозу з боку інших груп, виділили його основні симптоми: щільність групових границь, яка збільшується, зменшення числа "відступників" у групі, посилення їхнього покарання чи навіть відкидання їх як "дезертирів". Автори концепції авторитарної особистості (Т.Адорно, Е.Френкель–Брунсвік, Д.Левінсон, Е.Сэнфорд) вважали етноцентризм універсальною характеристикою, в основі якої лежить егоцентризм. Причини егоцентризму вони шукали в природі авторитарної особистості, що саме і прагне стати лідером етнічної групи. Авторитарна особистість через психологічні механізми придушення, заперечення, проекції сприяє продукуванню масових станів агресії і ворожості по відношенню до інших етнічних груп.

Поняття "націоналізм" широко дискутується в закордонній і вітчизняній науковій літературі. Зупинимося лише на одному з найважливіших підходів до розуміння цього терміна, що представляє завершення визначеного етапу в теоретичній розробці проблеми націоналізму і початок нового, який пропонує істотно інші підходи і дослідницькі пріоритети. Цей підхід пов'язаний із заново й інакше поставленою проблемою націоналізму і масових комунікацій, уперше позначеною ще в 50-і роки К.Дойчем. Суть його полягає в розгляді нації як особливого політичного дискурсу, який, слідом за автором терміна "дискурс" М.Фуко, розуміється як спосіб бачення світу, який володіє внутрішньою єдністю, що виражається в найрізноманітніших, не тільки вербальних, практиках, як спосіб відображення світу, його проектування і соціальне конструювання. Націоналізм у рамках цього підходу визначається американською дослідницею К.Вердері як "політичне використання символу нації через дискурс і політичну активність, а також як емоції, що змушують людей реагувати на використання цього символу". Відповідно до такої точки зору, націоналізм не повинен розумітися як соціально активну особу, і питання про те, поганий він чи хороший, співмірний з демократичними цінностями чи ні, стають некоректними. Інакше кажучи, націоналізм з'являється в цьому трактуванні як оболонка для різних ідеологічних і психологічних конструкцій, що наділяються в цю оболонку остільки, оскільки вона виявляється найефективнішим засобом їхньої адаптації для масової свідомості. Націоналізм може

здобувати форму переконання в перевазі своєї нації над іншими й у тому, що своя нація має більший обсяг прав.

Категорія "етнічне насильство" введена в науковий обіг відносно недавно, набагато частіше при описі міжетнічних зіткнень вчені і журналісти використовують поняття "етнічний конфлікт", "міжнаціональні зіткнення", "зіткнення на національному ґрунті", "погроми", "етнічні чищення", "тероризм" тощо. Аналіз літератури, присвяченої поняттю "етнічне насильство", показує, що воно застосовне в області міжгрупових дій насильницького характеру й у більшості випадків виражає агресію групи проти індивіда. Звертає на себе увагу та обставина, що однією стороною в цій взаємодії виявляється група, іншої – "категорія" (мігранти, чужинці тощо), тобто маса чи атомізовані індивіди як частки цієї маси. Група, що здійснює насильство проти виділеного її лідерами об'єкта насильства, з необхідністю припускає наявність цілком визначеного ступеня організації поведінки її членів. І в цьому істотна відмінність етнічного насильства від іншого поняття конфліктології – так званих "безладь", коли активною стороною насильницької взаємодії є юрба, чи "маса", у той час як жертви насильства завжди характеризуються відсутністю порівнянного ступеня організованості. На думку Л.Д. Гудкова, як тільки поведінка жертв знаходить характер координованої протидії, ми можемо говорити про насильницький етнічний конфлікт [4].

У сучасному суспільстві ворожість до чужих груп – ксенофобія, здобуває масовий характер і стає однією з гострих проблем. Найбільш розповсюджені в даний час форми ксенофобії – етнофобія, релігійна фобія, фобія до мігрантів. На думку Л.М. Дробіжевої, існування ксенофобії було санкціоновано офіційною радянською ідеологією [6]. У радянський період ксенофобія існувала на двох рівнях – державному і побутовому. В офіційній ксенофобії виникли специфічні напрямки: релігійна фобія у виді атеїзму; соціальна фобія, що виразилася в сталінській ідеї про загострення класової боротьби і етнофобії, зокрема, антисемітизму, на офіційному рівні проголошеного як боротьба проти. На побутовому рівні об'єктами етнофобії були, крім євреїв, жителі Середньої Азії і Кавказу.

Г.У.Солдатова відзначає, що сучасні інтолерантність і ксенофобія мають деякі якості, що роблять їх принципово непорівнянними з інтолерантністю і ксенофобією в суспільствах минулого. На його думку, люди ніколи не були ще так відірвані від коренів, а тому влада ностальгії за "ґрунтом" не ставала такою ірраціональною. У минулому люди належали до певної невтраченої побутової традиції. Це

завжди давало їм визначений мінімум закритості стосовно "чужого". У ХХ столітті все це скінчилося. Коли німці перестали природно почувати себе німцями, вони вирішили, що вони раса. От класичне нацистське гасло щодо балтійських німців: ви втратили Heimat (конкретну батьківщину), але знайшли Vaterland (абстрактна ідеологічна батьківщина) [14].

Саме спосіб існування конфлікту як контрольованого вияву насильства чи, в кращому разі, у вигляді намірів насильницького втручання визначає необхідність сучасного визначення ситуації толерантності, яку розглядають як спосіб дій (поведінки), спроможний утримати конфліктуючі сторони від актуального насильства тобто як свідоме утворення ситуації толерантності. Наведемо кілька її важливих ознак.

Передусім ідеться про можливість домовитися. Домовленість – це заміщення реального силового зіткнення мовно-комунікативними (політико-дипломатичними, легальними) та інформативно-просвітницькими діями: з'ясувати можливі наслідки, вигоду та не вигідність руйнівних дій, зіставити власні інтереси та можливі вчинки протилежної сторони, запропонувати розумний вихід із ситуації, що склалася, та ін. Ситуація толерантності характеризується створенням умов, різними, зокрема ідеологічними та погрожувано-силовими засобами, раціонально-критичного, аргументативного дискурсу, спрямованого на досягнення взаємоприйнятної угоди, договору, що мав би чинні нормативно-стримувальні наслідки. Вона складається тоді, коли уможлиблюється раціонально-договірне розв'язання конфлікту – є силовий (стримувальна, здебільшого військова, сила) та інформаційний простір (інформаційне забезпечення, допомога у виробленні власної позиції), що дають змогу прийняти рішення, котре обмежує власну нетерпимість.

Іншими словами, толерантність зазвичай розглядається на тлі загальної стратегії, спрямованої на раціональне подолання зіткнення воль та сил у разі конфлікту. В основі такого сприйняття ситуації толерантності ще лежить надія подолати конфлікт на спільній основі інтелектуального зусилля самостримання, в тому числі колективного раціонально-вольового самостримання. Такій надії сприяє обов'язкове припущення, що існує загальний владно-правовий інститут, у силових межах якого культурно-політичні розходження або за словами Дж.Локка,

спекулятивні уявлення та віра в Бога, що не загрожують громадянському миру.

Подібні класичні визначення толерантності спираються на передумову існування універсальної силової основи, акумульованої в певних державних інституціях і спроможної стримувати конфлікт світоглядів у стані взаємотерпимості.

Якраз тому толерантність, якщо говорити про її наявні визначення, не є лише суб'єктивною терпимістю до всього інакшого в сенсі чужих поглядів та вірувань. Толерантність передбачає практичну дію для стримування ідіосинкразії щодо чужого. Вона завжди є мірою "допуску", "дозволеного відхилення від певних стандартів та норм" (17), тобто мірою активного контролю над власними діями.

Але всі ці визначення не завжди спрацьовують, якщо звернутися до сучасної практики конфліктів. Конфлікти виникають навіть у надзвичайно зміцнених військовою та інформаційною підтримкою ситуаціях толерантності, тобто в ситуаціях, де майже вся сучасна військово-технічна міць здатна утримувати простір, відкритий для раціонально інтелектуальних вирішень боротьби. Йдеться не лише про міжнародні, міжнаціональні сутички. Внутрішні, громадянські конфлікти, як це відбувалося восени 1993 року на вулицях

Москви, так само можуть вибухати в достатньо контрольованих військовою силою ситуаціях.

Вияви насильства змінюють форму, трансформуючись від прямого військового зіткнення на лінії фронту через партизанські дії за активною допомогою населення до непередбачуваних терористичних актів. Конфлікт існує та триває навіть в умовах інтенсивних договірних контактів, як це ми бачимо на відомих прикладах Чечні та палестинсько-ізраїльського конфлікту (18).

Узагальнюючи, слід сказати, що сучасна філософія пов'язує толерантність з ліквідацією інтелектуальної основи нетерпимості – репресивно підпорядковуючої собі всі істини. Вважається, що істина виставляє усіх, хто її не дотримується, за границі того, що покладається нормою. Диктат істини в науці і науковому співтоваристві нібито поширюється на всі соціальні відносини, і відносини в науці є моделлю, по вказівках якої будується соціальність.

Сьогодні політична філософія розробляє проблему толерантності, бачачи в ній систему тверджень, правил і принципів, що працюють як механізм заперечення дискримінації, усунення підозрливості і нетерпимості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Асмолов А.Г.* Слово о толерантности // Век толерантности: Научно-публицистический вестник. – 2001. – № 2. – С. 4.
2. *Асмолов А.Г., Солдатова Г.У., Шайгерова Л.А.* О значениях понятия "Толерантность" // Век толерантности: Научно-публицистический вестник. – 2001. – № 2. – С. 532.
3. *Бистрицький Є.* Конфлікт культур і філософія толерантності // Ідея культури: виклики сучасної цивілізації. – К.: Альтерпрес, 2003. – С. 24.
4. *Гудков Л.Д.* Смещенная агрессия: отношение россиян к мигрантам // Вестник общественного мнения: Данные, анализ, дискуссии. – 2005. – № 6 (80). – С.55.
5. *Декларація принципів толерантності* // Педагогіка толерантності. – 1999. – № 3-4. – С. 177.
6. *Дробіжева Л.М.* Этносоциология: пройденное и новые горизонты // Социологические исследования. – 2000. – № 4. – С. 12.
7. *Захара І.* Толерантність як феномен демократичного суспільства: український варіант // Громадянське суспільство як здійснення свободи: Зб. наук. пр. – Львів, 1999. – С. 287.
8. *Зенкова Ю.А.* Стратегии толерантности в коммуникативном пространстве современного социума // Толерантность и полисубъектная реальность / Матер. межд. конф. – Екатеринбург, 2001. – С. 12.
9. *Золотухин В.М.* Толерантность как принцип поведения // София: Рукописный журнал Общества ревнителей русской философии. – 2002. – Вып.5. – С. 5.
10. *Іщенко Ю.І.* Толерантність як філософсько-соціологічна проблема // Філософська і соціологічна думка. – 1990. – № 4. – С. 45.
11. *Мацковський М.* Толерантность как объект социологического исследования // Век толерантности: Научно-публицистический вестник. – 2001. № 2. – С. 98.
12. *Ненько І.Я., Шапіро Г.Н.* Ідеологія ненасильства повинна починатися зі школи // Педагогіка толерантності. – 1998. – № 3-4. – С. 4.
13. *Соколов В.М.* Толерантность: состояние и тенденции // Социологические исследования 2003. – № 8. – С.49.
14. *Солдатова Г.У.* Психология межэтнической напряженности. – М.: Генезис, 1998. – С. 247.

15. *Терещенко Ю.І.* Толерантність як цінність загальнолюдської культури // Церква і національне відродження. – К.: Просвіта, 1993. – С. 297.
16. *Тишков В.А.* О толерантности // Толерантность и согласие: Матер. межд. конф. –М., 1997. – С. 66.
17. *Толерантность и коммуникация.* – Томск, «Дельтаплан», 2002. – С.4.
18. *Nicholson P.P.* Toleration as a Moral Ideal // Aspects of Toleration. Philosophical Studies / Ed. Be J. Horton and S. Mendus, 1985. – P. 158.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2008 р.

